

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ Д. С. БОРТНЯНСЬКОГО

У статті розглянуто теоретичні аспекти дослідження творчої музичної спадщини видатного українського композитора, хорового диригента, педагога, теоретика XVIII століття Дмитра Степановича Бортнянського.

Ключові слова: спадщина, творчість, творча спадщина.

Постановка проблеми. Творча спадщина Дмитра Степановича Бортнянського займає особливе місце в історії української і світової музичної культури. Церковна хорова музика а capella була основною сферою творчості Д. С. Бортнянського, але його також цікавила оперна, симфонічна і камерно-інструментальна. Не викликають сумніву щодо художньої цінності та довершеності створені ним як церковно-хорові, так і оркестрові твори, камерні ансамблі, сонати для клавесину та інших інструментів. Пояснюється це тим, що стилістична цілісність музичної мови Д. Бортнянського не залежить ні від форми, ні від жанру, ні від призначення твору.

Але варто зауважити, що повернення нині до витоків національної академічної культури актуалізує необхідність ретельно дослідити теоретичні аспекти творчої спадщини великого митця. Тим більше, що протягом двох останніх століть окремі аспекти розроблення цієї проблеми досить активно досліджували науковці: філософи, історики, культурологи, музикознавці.

Аналіз актуальних досліджень. Незважаючи на те, що творча спадщина композитора загалом досить відома, протягом багатьох років учені проводили архівні розшуки, відбувалось вивчення віднайдених матеріалів і документів. Завдячуючи такій кропіткій дослідницькій роботі творча спадщина Д. Бортнянського вивчалася досить детально у різних аспектах: історико-культурологічному, біографічному, музикознавчому та джерелознавчому.

Історико-культурологічний аспект дослідження творчої спадщини Д. С. Бортнянського представлений у роботах Н. Герасимової-Персидської [5], А. Ковальова [11], Л. Корній [12] та інших.

Біографічний аспект розглянуто в наукових працях Д. Дувірак [6], Л. Заводної [10], В. Іванова [8; 9], М. Королюка [13], Д. Ушакова [13], І. Шарова [20]. Вони висвітлюють різноманітні обставини життя і творчості Д. Бортнянського.

Музикознавчий аспект (А. Белікова [3], А. Єфименко [7], Н. Костюк [14; 15], А. Муха [15; 16], М. Рицарева [17]) висвітлює поглиблений аналіз художньо-стильових особливостей епохи, рівнів професіоналізму, композиторської та виконавської майстерностей Д. Бортнянського. Основним предметом дослідження науковців у цьому аспекті була хорова творчість Д. Бортнянського.

Неповторні національні риси українського музичного мистецтва в межах європейської школи дає можливість виокремити також і джерелознавчий аспект. Вивчення наукових джерел з цієї проблеми засвідчило, що Д. Бортнянський, незважаючи на природну інтеграцію його музичного мислення в європейську музичну культуру XVIII століття, зберіг у своїх творах характерний ладо-гармонічний колорит, яскраво національну мелодико-інтонаційну сферу, органічне поєднання з глибинним духом української народної творчості.

Мета статті – розглянути теоретичні аспекти дослідження творчої музичної спадщини видатного українського композитора, хорового диригента, педагога, теоретика XVIII століття Дмитра Степановича Бортнянського.

Виклад основного матеріалу. «Золотою добою» української музики дослідники досить часто називають другу половину XVIII століття. Адже саме тоді працювали М. Березовський, Д. Бортнянський, А. Ведель та ціла плеяда талановитих композиторів, виконавців, співаків, інструменталістів, теоретиків. Але «улюбленцем долі» став лише Дмитро Степанович Бортнянський. Його досить різноманітна, багата творчість звучала повсюди: в храмах, аристократичних салонах, із нагоди державних свят. Своїми творчими здобутками він заслужив,

гучну, тривалу славу. Тому Дмитра Бортнянського до сьогодні вважають гордістю і славою вітчизняної та світової культури, найславнішим українським композитором, твори якого виконують не лише в Україні, але й у всьому світі.

Визначимо основні поняття: «спадщина», «творчість», «творча спадщина».

За словником-довідником «спадщина» – явище культури, науки, побуту, що залишилося від попередніх часів, від попередніх діячів [19, с. 234].

У довідковій, науковій літературі поняття «творчість» визначають як діяльність людини, спрямовану на створення нею якісно нових, невідомих їй раніше духовних або матеріальних цінностей (нові твори мистецтва, інші інновації тощо) [19, с. 363]. «Творчу спадщину» розглядають як важливі за своєю значущістю теоретичні і практичні твори, здобутки особистості [19, с. 364].

Творча спадщина Д. Бортнянського, значна за масштабами, досить різноманітна за образами та настроями, здобула визнання і за життя композитора, і в наступні століття як на Україні, так і у всьому світі. Так, наприклад, про музику нашого геніального співвітчизника відгукувався великий його шанувальник французький композитор ХІХ століття Гектор Берліоз: «У цій гармонічній тканині були поєднання, які здаються неможливими, то чулись зітхання, то неясний дрімотний шепіт, часом з'являлись акценти, за силою схожі на крик, який захоплює ваш дух, стискає серце й груди, а потім усе розчинялось у безмірному легкому завмиранні; здавалось, хор ангелів залишав землю; поступово зникав у небесній височині» [4, с. 343–344].

Творча спадщина Д. С. Бортнянського поділяється на дві основні групи: світська музика та церковна. До світської належать опери «Алкід», «Сокіл», «Син-суперник», «Свято сеньйора» та «Креонт», «Квінт Фабій» (на міфологічні сюжети), симфонічні твори («Концертна симфонія»), фортепіанні сонати, кантата «Співак у таборі російських солдатів», камерно-інструментальні твори. Церковна музична спадщина нараховує понад сто творів. Із багатьох вихованців Глухівської співацької школи саме Дмитро Бортнянський мав найтриваліший і найгучніший успіх як композитор, хоровий диригент, педагог.

У 1796 році, після зведення Павла І на престол, Бортнянський отримав посаду директора Петербурзької Придворної хорової капели. На цій посаді він перебував до кінця життя. Поповнював капелу Бортнянський переважно вихідцями з України, переважно з Глухівської співацької школи. Життя і творчість Дмитра Степановича Бортнянського тісно пов'язана з Глухівською співацькою школою.

Ще за життя Д. Бортнянського церковно-вокальна, хорова музика, опери користувалися великою популярністю, в них постійно простежувався зв'язок з українським духовним співом, літургійним співом українських православних церков, поєднувались елементи народного кобзарського мистецтва, українського хорового співу. Д. Бортнянський не лише ствердив українську співацьку традицію у репертуарі Петербурзької Придворної хорової капели, а й став засновником багатоголосного хорового співу в Росії.

Природа наділила Д. Бортнянського талантом, доброю вдачею та великою працелюбністю, працездатністю, наполегливістю. Саме ці якості сприяли його творчому зростанню у сповненому постійних інтриг дворі російських імператорів. У своїх оперних творах Д. Бортнянський був послідовником своїх видатних учителів-композиторів Галуппі, Сарті, але також постійно спирався на традиції української духовної музики, які він засвоїв у середовищі Глухівської співацької школи та у колі вихованців із Глухова у Петербурзькій Придворній хоровій капелі. Саме тому інструментальна, хорова, оперна музика Д. Бортнянського мала великий успіх в Італії, адже постійно в театрах Болоньї, Венеції, Рима, Неаполя ставилися його опери «Алкід», «Креонт», «Квінт Фабій». Але, незважаючи на офіційне визнання при царському дворі, музика Дмитра Бортнянського не була популярною серед російських композиторів першої половини ХІХ століття. Вони наголошували, що творам як Бортнянського, так і його палкого шанувальника П. Чайковського притаманні «італьянщина», «м'якість» і «солодкість». Михайло Глінка у зв'язку з цим іронічно називав Д. Бортнянського [1] «Сахар Медович Патокін» [2]. Але саме під редакцією П. Чайковського у 1881 році у Петербурзі було видане повне зібрання духовно-музичних творів Д. Бортнянського в 10 томах [1; 2].

Та все ж «Святою святих» для Д. Бортнянського стає хорова музика – як духовна, так і

світська. Український дослідник творчості Дмитра Бортнянського В. Іванов зазначає, що більшість хорових творів композитор написав саме у «павлівський період» [8]. Багаті можливості контрастного зіставлення не лише хорових груп, окремих голосів, солістів та масивного, густого звучання всієї хорової маси винахідливо і майстерно використовував Д. Бортнянський у своїх творах. Неперевершеною і досконалою є також поліфонічна техніка композитора, а саме його хорові фуґи, що, зазвичай, завершують духовні концерти. Але надихали Д. Бортнянського на створення шедеврів не лише професійні європейські джерела. Мелодика його духовних концертів пов'язана з українським фольклором, піснями: обрядовими, ліричними, побутовими, жартівливо-танцювальними. Це додає концертам особливої душевної теплоти, яскравості і разом з тим вирізняє композитора з-посеред тих західних музикантів, що спиралися на ті самі професійні принципи, що витворили неповторний церковно-вокальний стиль творів Д. Бортнянського – вершини тогочасного мистецтва, до яких не згас інтерес і в наш час.

Творча музична хорова спадщина Д. Бортнянського величезна, вона містить понад 100 творів, із них: 2 літургії, 35 чотириголосних хорових концертів для різних складів (які називалися в його час псалмами), 10 двохорових концертів, 14 чотириголосних концертів «Тебе Бога хвалимо», 7 кантат, 29 окремих літургійних співів, триголосну літургію, 40 одночастинних духовних творів для жіночого хору з рефреном мішаного хору, обробки давніх церковних київських, болгарських наспівів та багато інших. Своєю творчістю Дмитро Бортнянський стверджував традиції українського хорового співу в репертуарі Петербурзької Придворної хорової капели, яка складалась переважно зі співаків-українців з Глухова – носіїв українських традицій, започаткованих у Глухівській співацькій школі. Але водночас Д. Бортнянський звертався і до традицій багатоголосного хору. Створений ним у Петербурзькій Придворній хоровій капелі хор бездоганно володів технічними, тембровими якостями, високою вокальною культурою. Глибоко опанувати специфіку управління церковним хором Д. Бортнянському допомогла постійна практична робота з таким колективом. В цей період з'являються його праці: хорові концерти № 15, 30. Зауважимо, що останній тридцятий концерт (1790 р) відрізняється щирістю, задушевністю, безпосередністю. Наче світлий теплий ліричний промінчик, духовний рефрен, звучить у ньому інтонація рідної Бортнянському української народної пісні. Це свідчить про те, що Україна завжди жила в його душі, проймаючи її своїми піснями.

Музична мова хорових концертів багата, пишна, прекрасна. Вона відтворює високу майстерність Д. Бортнянського. У ній висвітлені вікові традиції західноєвропейської венеційської церковної творчості, які композитор засвоїв під час навчання у Галуппі. Саме у добу Відродження зародились двохорні, навіть чотирихорні концерти, які виконувались окремими групами церковних співаків, що розміщувались у різних частинах храму і ніби перегукувались одна з одною, завдяки чому виникав просторовий ефект звучності. Такий спів називався антифонним. Хоровий концерт – барочний жанр, що передбачає патетику, контрастність, багаточастинну структуру з великою перевагою досить розвинутої поліфонії, має літературно-циклічну форму. А у творчості Д. Бортнянського цей ідеал змінюється стилем, що поєднує сувору красу класицизму з інтонаційною м'якістю української лірики. Таким чином, хорові концерти – джерело, в якому поєднуються ознаки арії й мотету.

Саме тому надзвичайно популярною ще за життя композитора була церковно-вокальна хорова музика. Адже в ній він завжди послідовно стверджував свій зв'язок з українською духовною музикою та хоровим літургійним співом українських православних церков. Ці твори співали скрізь: за межами церкви, у навчальних закладах, аматорських хорах, кріпосних капелах, у побуті. Звучали вони й в інструментальних перекладах для клавесина, фортепіано тощо. Класична простота і доступність мелодії – причини такої популярності. Інтонації народних пісень, церковних кантів, мелодії багатоголосного українського співу, кобзарське мистецтво, що переплелись із західноєвропейськими, італійськими зокрема. Хорова творчість Д. Бортнянського була видатним і самобутнім явищем української і світової музичної культури XVIII століття, що не мало аналога в західноєвропейському мистецтві.

Творча спадщина Д. Бортнянського нашого великого земляка досить різноманітна в жанровому відношенні, тому вона по праву належить до найчудовіших сторінок музичної культури світу. Твори його мелодійні та композиційно довершені, завжди виконуються та

сприймаються з надзвичайним піднесенням. Музикою Д. С. Бортнянського захоплювались Берліоз та Бетховен.

Дмитро Бортнянський був першим українським композитором-універсалом: автором романсів, опер; творцем нового типу хорового концерту; першим, чий музичні твори почали виходить друком. Михайло Вербицький називав свого геніального попередника «українським Моцартом».

Видатний український композитор, хоровий диригент, педагог, теоретик XVIII століття Д. С. Бортнянський передав нащадкам дорогоцінну спадщину, яка утворила «золоту добу» в історії української і світової музичної культури.

Висновки. Творчий спадок, який залишив Д. С. Бортнянський, є справжнім діамантом української й світової музичної культури, незважаючи на те, що майже півстоліття життя і творчість Д. Бортнянського були пов'язані з музичною освітою, найважливішими процесами становлення музичної культури в Росії.

Він був тим духовним музичним генієм, який «проріс» своїм творчим «корінням» до глибин української культури, її давніх музичних та хорових традицій. Його музичні традиції успадкували і розвинули видатні українські композитори: М. Лисенко, М. Леонтович, Б. Лятошинський, Л. Ревуцький, К. Стеценко та інші.

Ім'ям Дмитра Степановича Бортнянського названо вище училище культури та мистецтв у Сумах, вулиця у Львові, Академічний камерний хор Чернігівської філармонії. Д. С. Бортнянському встановлено пам'ятники у Глухові, на батьківщині композитора (український скульптор Інна Коломієць) та у Нью-Йорку в новому соборі св. Іоанна Богослова.

На початку 1990-х років народна артистка України Наталя Свириденко (клавесин) створила тріо імені Дмитра Степановича Бортнянського (клавесин, флейта, сопрано), яке активно популяризувало творчість композитора.

Перспективи подальших наукових досліджень. Подальше вивчення творчої спадщини Д. С. Бортнянського, зокрема аналіз його хорових концертів у контексті зв'язків із сучасним музичним мистецтвом, різноманітними традиціями української й західноєвропейської музики, є необхідним для з'ясування ролі й значення цього жанру не тільки у творчості композитора, але і в історії вітчизняної музичної культури. Отже, творчість Д. С. Бортнянського в наші часи є активною сферою для дослідження. Це пов'язано з пошквалюванням літургійного життя і концертно-виконавської практики.

Список використаних джерел

1. Асаф'єв Б. В. Об исследовании русской музыки XVIII века в двух операх Бортнянского. Музыка и быт старой России: материалы и исследования / Б. В. Асаф'єв. – Л. : Academia, 1927. – С. 7–29.
2. Асаф'єв Б. В. О хоровом искусстве (сост. и коммент. Б. А. Павлова-Арбенина) / Б. В. Асаф'єв. – Л. : Музыка, 1980. – 216 с.
3. Белікова В. Дмитро Степанович Бортнянський (1751–1825) / В. Белікова // Історія української музики: творча діяльність видатних музикантів України кінця XVIII – другої половини XIX століть. – Кривий Ріг, 2008. – С. 15–17.
4. Берліоз Г. Избранные статьи / Г. Берліоз. – М., 1956. – С. 343–344.
5. Герасимова–Персидська Н. А. Хоровий концерт на Україні в XVII–XVIII ст. / Н. А. Герасимова–Персидська. – К. : Муз. Україна, 1987. – 184 с.
6. Дувірак Д. Дмитро Бортнянський / Д. Дувірак // Розповідь про композиторів. – К., 1994. – С. 71–80.
7. Єфименко А. Вольфганг Амадей Моцарт та Дмитро Бортнянський: художньо – філософські та стильові паралелі / А. Єфименко // Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Том ССXLVII. Праці музикознавчої комісії. – Львів, 2004. – С. 185–198.
8. Іванов В. Дмитро Бортнянський [Текст] / В. Ф. Іванов. – К. : Музична Україна, 1980. – 144 с.
9. Іванов В. Родовід Бортнянського / В. Іванов // Друг читача. – 1993. – 28 січня.
10. Заводнова Л. А. Д. С. Бортнянський у спогадах сучасників та науковців / Л. А. Заводнова // Збереження історико-культурних надбань Глухівщини. – Глухів, 2002. – С. 49–53.

11. Ковалев К. Бортнянский. Серия ЖЗЛ. – Изд 2-е дополн. и исправл. / К. Ковалев. – М. : Молодая гвардия, 1998. – 304 с.
12. Корній Л. Історія української музики. / Л. Корній. – К., Харків; Нью-Йорк : М. П. Коць, 1998. – С. 296.
13. Королюк Н. Дмитро Степанович Бортнянський (1751–1825) / Н. Королюк // Маленькі історії про українських композиторів XVIII–XX ст. – К., 1998. – С. 54–72.
14. Костюк Н. Дмитро Бортнянський і українська культово-релігійна традиція / Н. Костюк // Вісник. – 2003. – № 1.
15. Костюк Н. Бортнянський Дмитро Степанович / Н. Костюк, А. Муха // Українська музична енциклопедія. – Київ : Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, 2006. – Т. 1. – С. 252-254.
16. Муха А. Композитори України та української діаспори / А. Муха. – Київ, 2004.
17. Рыцарева М. Дмитрий Бортнянский. Жизнь и творчество композитора. – Изд. 2-е, перераб и доп. / М. Рыцарева. – СПб : Композитор. Санкт – Петербург, 2015. – 392 с.
18. Ушаков Д. Дмитро Степанович Бортнянський / Д. Ушаков // Видатні українці. – Харків, 2008. – С. 160–161.
19. Философский словарь / Под ред. И. П. Фролова. – М. : Изд-во политической литературы. 1980. – С. 363.
20. Шаров І. Бортнянський Дмитро Степанович (1751–1825) – композитор і диригент / І. Шаров. // 100 видатних імен України. – Київ, 1999. – С. 51–55.

Н. В. Стефина

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ Д. С. БОРТНЯНСКОГО

В статье рассматриваются теоретические аспекты исследования творческого наследия выдающегося украинского композитора, хорового дирижера, педагога, теоретика XVIII столетия Дмитрия Степановича Бортнянского.

Ключевые слова: наследие, творчество, творческое наследие.

N. Stefina

THEORETICAL ASPECTS OF D. S. BORTNYANS'KY CREATIVE HERITAGE RESEARCH

In the article the theoretical aspects of studying creative musical heritage of the famous Ukrainian composer, choral conductor, educator, theorist of the eighteenth century Dmitry Stepanovych Bortnyans'ky are reviewed.

Key words: heritage, creativity, creative heritage.

УДК 373.1 : 140.8

С.Д. Рудишин

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ОСВІТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті обґрунтовано необхідність та шляхи екологізації освіти в початковій школі на засадах сталого розвитку; конкретизовано поняття «екологічна компетентність»; обґрунтована необхідність включення екологічної компетентності до державних стандартів вищої освіти. Розглядається три складових освіти для сталого розвитку системи «суспільство-біосфера»: економічна, соціально-культурна, екологічна (захист довкілля і природовідповідна діяльність).

Ключові слова: освіта для сталого розвитку, екологічна компетентність, вчитель початкової школи.

Постановка проблеми. Підвищення якості та модернізації освіти (і початкової зокрема) на засадах сталого (*sustainable development*) розвитку, є однією з концептуальних ідей Порядку денного на XXI століття. Вираз «сталий розвиток» утвердився у законодавстві, в науковому та